

УДК 329(477)

В. Лебедюк

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ: ВИЗНАЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ТИПУ

Досліджено особливості процесу трансформації організаційного типу політичних партій в Україні. Через запропоновану систему індикаторів пояснено організаційний розвиток політичних партій в Україні.

Ключові слова: політичні партії, партійна організація, партійні типи.

Політичні партії є центральними інституціями в процесі демократизації посткомуністичних країн. Від їх розвитку залежить якість політичної еліти та управлінських рішень, які вона ухвалює. Більше того, бачення інституційних змін відповідатиме розумінню політичною елітою сучасних стандартів демократичного (публічного) врядування. На відміну від багатьох досліджень, які здебільшого вивчають нестійкість нових партій і партійних систем у країнах колишнього соцтабору, ця стаття зосереджує свою увагу на організаційному розвитку політичних партій в Україні. Це пов'язано, передусім із тим, що організація політичної партії, зазвичай, розцінюється як один із найменш відомих аспектів життя партій. Брак порівняльних досліджень із цього ключового питання створює перешкоди у розумінні, які типи партій домінують в Україні в аспекті їх організаційної будови і які мають перспективи розвитку. Ми висуваємо гіпотезу, що політичні партії в Україні, як і в багатьох інших посткомуністичних країнах, що з'являються у період демократизації, мають слабку, залежну від лідера партійну організацію з незначною членською базою.

Серед авторів-дослідників партійних організацій в Україні доцільно назвати таких науковців, як В. Литвин, А. Романюк, М. Обушний, М. Примуш, Ю. Шведа [1]. У їх публікаціях проаналізовані напрацювання західних вчених із цієї проблеми, зокрема: М. Дюверже, Р. Катца і П. Майра, О. Кірчхеймера, Р. Кулі, Р. Міхельса, З. Ньюманна, М. Острогорського, А. Панеб'янка [2]. Спроба пояснити, якого організаційного типу набувають політичні партії в Україні, належить Ю. Шведі [3]. Проте в Україні відчувається нестача досліджень, які б проливали більше світла на організаційний розвиток партій в Україні. Актуальною залишається проблема ідентифікації українських політичних партій в Україні, що з'являються протягом періоду демократизації, щодо їх організаційного типу.

Метою статті є з'ясувати, який тип партій з огляду їх організаційної структури ми спостерігаємо в Україні. Для цього потрібно вирішити такі завдання: 1. Проаналізувати основні напрацювання вчених із проблеми дослідження. 2. Вивчити особливості організаційного розвитку політичних партій в Україні.

Об'єктом аналізу будуть усі політичні партії в Україні. Емпірична основа аналізу включає дані щодо кількості членів, мережі первинних осередків політичних партій і деякі спостереження щодо партійного керівництва. Через брак повної кількісної інформації по Україні щодо запропонованих критеріїв оцінювання використаємо доступну інформацію по Рівненській області.

Незначна увага українських дослідників до організаційної структури політичних партій пояснюється це насамперед тим, що українська теорія політичних партій перебуває в періоді свого становлення, внаслідок чого маємо тільки фрагменти складових елементів цієї теорії [4].

Український дослідник політичних партій Ю. Шведа підкреслює, що політичні організації є малочисельними, мають слабку організаційну структуру й, відповідно, обмежений вплив на суспільство. З огляду на це, на думку автора, в Україні немає кадрових партій (з історичними традиціями), а виявити масові партії досить проблематично [5]. Окрім того, низький рівень соціальної інституалізації корелює із неспроможністю партій до вертикальної і горизонтальної структуризації. Якби політичні партії в Україні реально мали свої організаційні одиниці на місцях і висували найбільш гідних кандидатів у депутати, ми мали б побачити на практиці, як виконуються їх основні функції.

Організаційний тип партії розглядають як складний комплекс взаємоз'язків між структурними компонентами політичної партії [6]. Її організаційну основу становить історична традиція, а внутрішня організаційна структура партії виконує інструментальну функцію: забезпечує досягнення поставлених цілей залежно від політичних умов, у яких розвивається партія. Щоб зрозуміти відмінності між основними організаційними типами політичних партій, звернемось до класичних праць вчених із зазначеної проблематики.

М. Острогорський вважається одним із засновників теорії партійної організації. У своїй праці “Демократія і організація політичних партій” (1902 р.), вчений розкриває механізм функціонування політичних партій і загальні тенденції їх впливу на розвиток демократії. Водночас він був першим дослідником внутрішнього життя партій. До виходу книги М. Острогорського вважалося, що партії здебільшого створюються і діють стихійно у формі політичних клубів, які не оформляються офіційно. На прикладі Англії вчений показав, що, починаючи з розширення виборчого права Актом про реформу 1832 р., масові політичні партії формувалися на базі так званого кокуса – постійної позапарламентської політичної організації, що мала форму закритих зборів партійних лідерів для попереднього вирішення політичних і організаційних питань [7].

Поділ політичних партій на кадрові і масові увів М. Дюверже. Основна відмінність між ними полягає не в їх чисельності, а у відмінності структур [8]. Кадрові партії – це вузькі за своїм складом об'єднання політиків, фінансистів, журналістів й інших представників еліт (так званих “нотаблів”), метою яких є перемога на виборах. Такі партії були характерні для періоду панування обмеженого виборчого права, коли основну масу виборців складали представники середнього класу. В кінці XIX – на початку XX ст. набуває досить широкого розповсюдження інший тип партійної організації – масова партія. Основним стимулом до її виникнення стало надання права голосу широким соціально незахищеним верствам населення, передусім, найманим робітникам. В основу цієї моделі із самого початку була покладена ідеологія, що мала пояснити представникам тієї або іншої соціальної групи людей їх “корінні інтереси”, сформулювати ці інтереси як ідентичність і на цій основі інтегрувати маси до структури колективних політичних дій. Це стало можливим у рамках партій, що охоплювали системою ідеологічної освіти великі маси людей.

Із зазначеного видно, що масові партії були переважно лівими за своєю ідеологічною орієнтацією, хоча схожі структури сформувалися і в деяких

конфесійних і ультраправих партіях. Протягом тривалого періоду часу масові партії співіснували з кадровими, але вже в 20-х рр. XX ст. виявилася їх очевидна організаційна перевага. Тому партії середнього класу також почали займати певну ідеологічну позицію і створювати власну членську базу. М. Дюверже назвав це явище як “інфекцію зліва”, пов’язавши таким чином походження масової організаційної форми партії з лівою ідеологічною орієнтацією [9]. Водночас майбутнє – за масовими партіями. Зрештою, таке бачення М. Дюверже було зрозумілим, оскільки основним чинником, що визначав майбутнє партійної організації, була логіка електорального змагання. Саме вона спонукала партії змінювати свої організаційні структури заради того, щоб зробити себе конкурентноспроможними, наскільки можливо.

Однак у 50-х рр. XX ст., в умовах післявоєнної розбудови Європи розпочалася швидка дезінтеграція організаційної моделі масової партії. Цьому сприяло виникнення “держави загального добробуту”, в якому життєві стандарти робітничого і середнього класу зблизились, спричинивши знецінення ефективних раніше ідеологем. Сама ідея класової конфронтації, що була ядром традиційних соціалістичних ідеологій, втратила свою актуальність. Ідеологія перестала бути основним засобом підтримки організаційної єдності партій. Як наслідок, стабільність масових партій була підірвана.

За таких умов виникла готовність партій пожертвувати ідеологічною гомогенністю заради поширення електоральної бази на ті соціальні прошарки, які раніше голосували за партії середнього класу. Так виник новий організаційний тип партії, що поєднав деякі організаційні характеристики масових партій (переважно масове членство) з ідеологічною гнучкістю. Саме таку партію О. Кірчхеймер ідентифікував як “всеохоплюючу” (catch-all party) або “народну” [10]. Водночас багато кадрових партій на той час сформували організаційні структури схожі до масових, проте ідеологічної жорсткості так і не набули. Тому “всеохоплюючими”, на думку О. Кірчхеймера, стали майже всі партії Західної Європи.

На сьогодні очевидно, що підхід О. Кірчхеймера був ситуаційний і відображав певний історичний момент у розвитку партій і партології. Акцентуючи увагу на партійній ідеології, автор ставить не свідомо завищені вимоги, визнаючи ідеологічно лише таку партію, яка відповідає умовам функціонування масових партій в першій половині XX ст. На нашу думку, демонтаж масової партії не призвів до зникнення ідеології як центрального чинника в електоральному процесі. Таким чином, в минуле пішла саме організаційна модель масової партії, а зовсім не ідеологія як така. В сучасному світі індоктринацією (пропагандою) займаються переважно засоби масової інформації (далі – ЗМІ), а роль членської бази партій у цьому процесі досить скромна. Зрозуміло, якщо членська база зберігається як успадкований ресурс, то партія намагається цей ресурс утримати за собою. Члени партії корисні як найбільш лояльний сегмент електоральної бази, як кадровий резерв для виборних посад тощо.

За своїми основними характеристиками сучасні партії не є масовими. Вони належать до типу, який А. Панеб’янко запропонував називати “електорально-професійною партією” [11]. У багатьох аспектах цей тип повертається до традиційної моделі кадрової партії, тобто “вузького” об’єднання професіоналів, орієнтованих на досягнення електорального успіху. Однак відмінність полягає переважно в професіоналізмі: якщо в кадровій партії промисловці, журналісти і

адвокати ставали політиками лише на час виборчої кампанії, а потім поверталися до своїх звичайних занять, то “електорально-професійна партія” будується на штаті політичних менеджерів, що постійно діє, з чітким розділенням функцій і висококваліфікованим персоналом.

“Всеохоплююча партія” належить до понять політичної науки, розроблених на основі історично обмежених спостережень за політичним життям західноєвропейських країн. Зрозуміло, що в Центральній та Східній Європі і країнах колишнього Радянського Союзу не було і не могло бути “всеохоплюючих партій” тому, що історичними їх попередниками не були масові партії. Так звані “партії-спадкоємці”, до яких перейшли деякі ресурси раніше правлячих комуністичних партій, включно з частиною їх членської бази, не стали масовими з організаційного боку. У найбільш успішних із таких партій членська база є незначною в порівнянні з розміром електорату, а механізми партійної індоктринації повністю демонтовані. Таким чином, це сучасні “електорально-професійні партії” з деяким історичним флером. У країнах колишнього Радянського Союзу також діють партії, які можна описати як “електорально-професійні”, однак вони відмінні від центрально-східноєвропейських. Наприклад, для угорського або чеського виборця, як засвідчують опитування, відмінності між правими і лівими не менш важливі, аніж для французів або німців [12].

На організаційний розвиток політичних партій в Україні впливає низка чинників, зокрема: сповільнений та нелінійний процес переходу до демократії; слабкість громадянського суспільства; те, що центральну роль у партійному змаганні відіграють ЗМІ як механізм взаємоз’язків із електоратом. Політичні партії за цих умов мають тенденцію бути слабоорганізованими, а переважаючі антипартійні настрої і слабкість організованих соціально-економічних груп створюють додаткові перешкоди організаційній мобілізації. Проте є відмінність в інституалізації партійної організації і вона наявна між “партіями-спадкоємницями”, що успадкували деякі ресурси раніше правлячих комуністичних партій, та рештою політичних партій.

Згідно з внесеними змінами до Закону “Про політичні партії в Україні”, з 6 липня 2005 р. було введено спрощений порядок формування первинних осередків партій. Тобто було запроваджено новий механізм легалізації первинних організацій партій, які не мають статусу юридичної особи. Місцеве управління юстиції, відповідно до законодавства, має видавати довідку про легалізацію первинної організації упродовж трьох годин після прийняття документів [13]. За задумом така норма мала б сприяти поживленню партійного будівництва на місцях, але насправді створення таких партійних осередків, як правило, є штучним, а їх існування – формальним. Тому, ми стверджуємо, що ця норма закону не стимулювала розвиток партійних осередків у районах, містах та селах, а, навпаки, виконувала функцію штучного створення образу масових партій, особливо напередодні виборів.

Для прикладу розглянемо ситуацію, яка склалася в Рівненській області, стосовно розвитку партійних організацій на місцях. Кількість партій, які мали зареєстровані організації в усіх районах та містах у 2006 р. у порівнянні з попередніми виборами 2002 р. збільшилася в 1,7 раза (рис. 1).

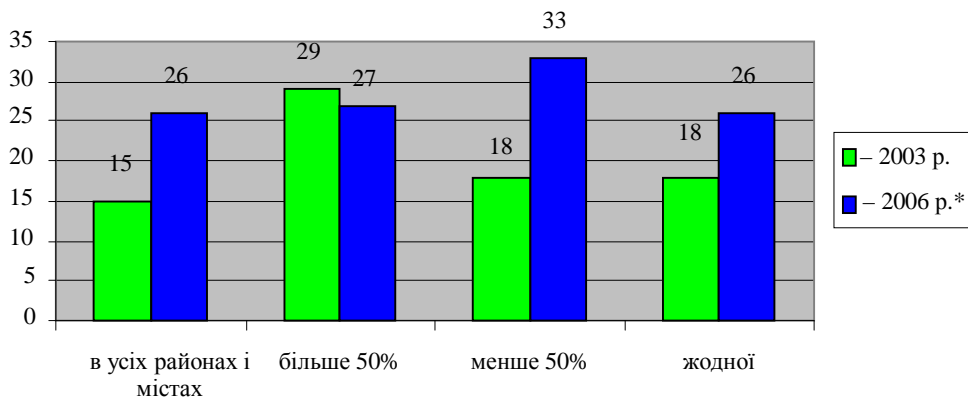

Рис. 1. Кількість обласних організацій партій, що мають зареєстровані організації в усіх районах і містах**

Примітки:

1. В усіх районах і містах – мають зареєстровані організації в усіх районах та містах.
2. Більше 50% – мають зареєстровані організації в понад 50% районах і містах.
3. Менше 50% – мають зареєстровані організації в понад 50% районах і містах.
4. Жодної – не мають зареєстрованої жодної районної чи міської організації.

Кількість партій, які мають зареєстровані організації в менш як 50% районах і містах значно зростає (з 18 у 2003 р. до 33 на час виборів 2006 року), чого не можна сказати про партії, що мають зареєстровані організації понад 50% районах і містах. Це свідчить про наше припущення про формальність процесу розбудови партійних організацій на місцях справджується, оскільки партії намагаються презентувати масовими, не розбудовуючи в реальності свою організаційну мережу. Необхідно зауважити, що з політичного поля зникли як повноцінні суб'єкти ті політичні сили, які свого часу були основними лобістами прийняття пропорційної виборчої системи, а саме: Рух та Комуністична партія України. Це сталося тому, що вони розраховували на сталу ідеологічну електоральну базу і розвинену мережу партійних осередків. Проте реальності сучасного суспільно-політичного життя підпорядковуються іншим закономірностям, які обумовлені розвитком інформаційних технологій та застосуванням новітніх виборчих технологій.

Свою чергою, кількість членів осередків політичних партій центриського спрямування у порівнянні з попередніми парламентськими виборами 2002 р. зростає у 1,6 рази, водночас перевищуючи кількість членів усіх опозиційних сил області у 2 рази. Кількість членів партій правої ідеології зростає у 2 рази, чого не можна простежити щодо решти партій центриського та лівого спрямування (лише у 1,4 рази). Усього в області формально налічується майже 128 тис. членів усіх партій, що становить 14,9% від загальної кількості виборців (табл. 1), тоді як у межах країни лише 2,5% – 3% .

* Станом на 31 березня 2006 року.

** Діаграма сформована на основі даних поточного архіву відділу внутрішньої політики Рівненської обласної державної адміністрації.

Таблиця 1.1

Динаміка зростання кількості та чисельності обласних осередків політичних партій на Рівненщині в період 2002 – 2006 рр.*

Ідеологічне спрямування партій	На час виборів 2002 р.	На час виборів 2006 р.	На час виборів 2002 р.	На час виборів 2006 р.
	Кількість місцевих осередків політичних партій		Чисельність членів місцевих осередків політичних партій	
Лівого спрямування	4	6	1255	1764
Лівочентристського спрямування	11	13	5079	7540
Центристського спрямування	31	49	54241	84712
Правоцентристського спрямування	12	30	12105	23408
Правого спрямування	8	14	5018	10715
Всього	66	112	77298	128139

Примітка: Таблиця сформована на основі даних поточного архіву Рівненського обласного управління юстиції.

Таким чином, партії мають свій усталений електорат, кількість якого постійно коливається залежно від реагування партії на події як всеукраїнського, так і місцевого спрямування.

Вище описана ситуація свідчить про те, що політичні партії в Україні переважно творилися “згори” – зсередини Парламенту або радянською політичною елітою – і тому зазнають значних труднощів у вербуванні членів. До того ж, навіть на парламентському рівні їхні фракції є непостійними, а відмінності в поглядах (або прості амбіції) серед членів часто призводять до розколів у фракціях і, відповідно, організаційних структур партій. Єдиним винятком є дисциплінована фракція комуністів. Окрім того, партії правочентристського спрямування більше залежать від пожертвувань ділових груп, аніж партії лівого спрямування. Вони також мають менш складну організаційну структуру, менше членів і залежать більше від харизматичних лідерів із відносно невеликою автономією членів парламенту. Мета лідерів – сконцентрувати ресурси на проведенні виборчої кампанії, а не на вибудовуванні організації.

Побуває думка, що партії, які не залежать від членів як основного джерела фінансових ресурсів, швидше покладатимуться на державне фінансування [14]. Однак це припущення не підтверджується в Україні, оскільки фінансово-промислові групи з самого початку організаційного розвитку партій є їх основними донорами. Також ЗМІ забезпечують ефективніший канал комунікації між партією і електоратом, аніж розвинена партійна організація. Очевидним результатом цього процесу є посилення позицій верхніх ешелонів партії, особливо тих членів партії, що займають пости в Уряді.

Загалом, конкуренція політичних еліт в Україні організована навколо особистих мереж і потенційних ресурсів впливу, створених індивідуальними акторами. Іноді ця конкуренція переноситься у сферу політичних партій, але вона не

похідна від партій. Політичні партії відіграють відносно периферійну роль у структуризації політичної конкуренції в Україні. Іншими словами, для політичних діячів партії стають механізмом ідентифікації поточних союзників і є, водночас, засобами узаконення ролі лідерства політичних акторів, які не займають високих державних позицій. Їх також розглядають як засіб торгівлі у боротьбі за політичну владу, яку своєю чергою використовують для отримання особистих вигод.

Висновки

Отож, на тлі моделей політичних партій у країнах сталої демократії Україна виділяється великою архаїчністю існуючих партійних структур, і настанов щодо їх творення. Відповідно до основних параметрів партії, що сформувалися в 90-х рр. ХХ ст., вони майже точно відтворювали традиційну модель кадрової партії. Це були групи “нотаблів”, що об’єднувалися для участі у виборчій кампанії, і, як правило, були менш активними у проміжках між виборами. Більш того, на відміну від західноєвропейських кадрових партій, в українському різновиді такі формування не володіли навіть мінімальною організаційною стійкістю, повністю перебудовуючись до кожної нової виборчої кампанії. Відсутність професіоналізації українських партій значною мірою була обумовлена доступністю комерційного політичного консалтингу, тобто послуг так званих “політтехнологів”. Найняти їх на час виборчої кампанії було вигідніше, аніж постійно підтримувати професійний апарат. Окрім того, членська база більшості партій залишається фіктивною, а електоральна підтримка базується на особистій популярності лідерів партій, адміністративних засобах (у випадку, коли партія стає “партією влади”), а також на “заграваннях” із матеріально незабезпеченими верствами населення. Після “помаранчевої революції” можна було спостерігати еволюцію політичних партій в напрямку сучасних “електорально-професійних”, проте цей процес швидко зупинився. Для успішної трансформації в новий організаційний тип політичним партіям в Україні необхідно виробити засоби електоральної мобілізації альтернативні персоналізму і адміністративному тиску, одним із яких є ідеологія.

Література

1. Литвин В. Феномен партії / В. Литвин // Віче [Текст]. — 1992. — № 6. — С. 25—27; Обушний М. Партологія [Текст] : навч. посіб. / М. Обушний, М. Примуш, Ю. Шведа ; за ред. Обушний М. — К. : Арістей, 2006. — С. 175, 176; Романюк А. Партії та електоральна політика [Текст] / А. Романюк, Ю. Шведа. — Львів : Астролябія, 2005. — С. 69—71.
2. Дюверже М. Политические партии [Текст] / М. Дюверже ; пер. с фр. Л. А. Зиминой. — М. : Акад. проект, 2000. — 558 с.; Katz R. S. Changing Models of Party Organization and Party Democracy / Richard S. Katz and Mair Peter // Party Politics [Text]. — 1995. — № 1. — P. 5—28; Kirchheimer O. The catch-all party / Otto Kirchheimer // The west European party system [Text] / by P. Mair. — Oxford : Oxford university press, 1990. — 364 p.; Koole R. Cadre, Catch-all or Cartel? A Comment on the Notion of the Cartel Party / Ruud Koole // Party Politics [Text]. — 1996. — № 2. — P. 512; Michels R. Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy [Text] / R. Michels. — N.-Y. : [s. n.], 1966; Neumann S. The party of democratic integration / Sigmund Neumann // The west European party system / by P. Mair. — Oxford : Oxford university press., 1990. — 364 p.; Острогорский М. Демократия и политические партии [Текст] / М. Острогорский. — М. : РОССПЭН,

1997. — 640 с.; Panebianco Angelo. Political Parties: Organization and Power [Text] / A. Panebianco. — Cambridge ; N.-Y. : Cambridge University press, 1988. — P. 228.

3. Шведа Ю. Партії та партійна система України [Текст] : навч. посіб. / Юрій Шведа. — Львів : ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 132 с.

4. Шведа Ю. Стан розвитку теорії політичних партій та партійних систем в Україні / Юрій Шведа // Вісник Львівського університету [Текст]. — Львів : [б. в.], 2003. — С. 374. — Вип. 5. — (Серія “Філософські науки”).

5. Шведа Ю. Партії та партійна система України... — С. 41, 42.

6. Шведа Ю. Політичні партії [Текст] : енциклоп. словн. / Юрій Шведа. — Львів : Астролябія, 2005. — С. 241.

7. Острогорский М. Демократия и политические партии... — С. 84, 85.

8. Дюверже М. Политические партии... — С. 116.

9. Там же. — С. 187.

10. Kirchheimer O. The catch-all party... — P. 57.

11. Panebianco A. Political Parties: Organization and Power... — P. 228.

12. Kopecky Petr. Developing Party Organizations in East-Central Europe: What Type of Party is Likely to Emerge? / Petr Kopecky // Party Politics [Text]. — 1995. — Vol. 1. — № 4. — P. 517.

13. Про політичні партії в Україні [Електронний ресурс] : Закон України // Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2365-14>.

14. Wilson A and Birch S. Political parties in Ukraine. Virtual and / Andrew Wilson and Sarah Birch // Party politics in new democracies [Text] / ed. by Paul Webb and Stephen White. — Oxford : Oxford university press, 2007. — P. 78.

V. Lebedyuk

POLITICAL PARTIES IN UKRAINE: DEFINITION OF ORGANIZATIONAL TYPE

The peculiarities of transformational process of organizational type of political parties in Ukraine are considered. Through suggested system of indicators the organizational development of political parties in Ukraine are explained.

Key words: political parties, party organization, party types.